TURİZM TARİHİNİ KEŞFETMEK: MODERN TURİZMİN DOĞUŞU VE DOĞU’NUN CAZİBESİ

*Exploring The History of Tourism: The Genesis of Modern Tourism
and Attraction of The East*

Gülsemin Koçer

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: gulsemin_2398@hotmail.com
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-6091-8452

Near East Historical Review

10/3, July 2020
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article

Received Date - Geliş Tarihi : 21.05.2020

Accepted Date - Kabul Tarihi : 18.06.2020

Pages - Sayfa : 327 - 344

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.43302>

Citation - Atıf : Gülsemin Koçer, “Turizm Tarihini Keşfetmek: Modern Turizmin Doğuşu Ve Doğunun Cazibesi”, *Near East Historical Review*, 10/3, July, 2020, pp. 327 - 344

TURİZM TARİHİNİ KEŞFETMEK: MODERN TURİZMİN DOĞUŞU VE DOĞU'NUN CAZİBESİ

*Exploring The History of Tourism: The Genesis of Modern Tourism and
Attraction of The East*

Gülsemin Koçer

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

Öz

Erken dönemlerden itibaren turizmin gelişmesinde bazı kilometre taşları yaşanmıştır. Tekerleğin icadından çok önce, seyahat çeşitli nedenlerle gerçekleşmişti. Mevsimler değiştikçe ve hayvanlar göç ettikçe, insanlar hayatta kalmak için seyahat ettiler. Bu anlamda Lidyalılar tarafından paranın icadı ve buna bağlı olarak ticaretin gelişmesi seyahat çağının başlangıcı sayılmaktaydı. Eski Mısır ve Babil krallığında ise gezginler için yolların güvenlik altına alındığı, konaklama ve dinlenme amacıyla hanların ve bahçelerin inşa edildiği bilinmektedir. Ayrıca eski Yunanlılarda olimpiyatlar, seyahat olgusunu ortaya çıkarmış ve olimpiyatlara gidenler, kasabalarda konaklayarak turizmin öncülüğünü yapmışlardır. İlk defa Richard Lassels'in 1670 tarihli "Voyage of Italy" adlı eserinde ortaya atılan programlı gezi düşüncesi, kısa sürede aristokratlar ve kalabalık sanatçı grupları tarafından kabul görmüştür. 17. ve 18. yüzyıllarda ise aristokrat sınıfında yer alan aileler, çocuklarını iyi planlanmış eğitim seyahatlerine gönderdiler. Bu seyahatleri daha sonra "Grand Tour" adı verilen uzak mesafeli, organize ve günler alan geziler takip etmiştir. 18. yüzyıldan itibaren başlayan sanayileşme ve modernleşme hamleleri 19. yüzyıla gelindiğinde tatil, dinlenme ve toplu seyahat gibi yeniliklere yol açtı. İngiltere'de Thomas Cook'un öncüsü olduğu turizm ve seyahat organizasyonları ortaya çıktı. Thomas Cook, organize turizmin erken gelişimine önemli bir pencere açtı. Böylelikle 19. yüzyıl ortasına kadar Avrupa'dan Doğu'ya yapılan bireysel yolculuklar, önceden planlanmış yolculuklara dönüştü.

Bu makalede modern turizmin ortaya çıkışı ve Avrupalıların seyahat planlarında Doğu'nun cazibe merkezi haline geliş konuları edinecektir.

.Anahtar Kelimeler: Turizm, Grand Tour, Thomas Cook

Abstract

Since the early times, some milestones have affected the development of tourism. Prior to invention of the wheel, people had travelled due to various reasons. As seasons changed and animals migrated, people travelled to stay alive. In this sense, the invention of money by Lydians and development of trade based on that was regarded as the beginning of the tourism era. It is known that in Ancient Egypt and Babylonia, roads were secured, inns and gardens were built for travelers to stay and rest. Besides, the Olympic Games revealed the tourism phenomenon in Ancient Greeks and the ones going to the Olympics became the pioneers of tourism by staying in towns. The idea of programmed travel firstly initiated in Richard Lassels' work of "Voyage of Italy" dated 1670 was accepted by aristocrats and crowded artist groups in a short time. On the other hand, aristocratic families sent their children to well-planned educational travels in the 17th and 18th century. These travels were followed by long-distance, organized travels that took days called "Grand Tour". Industrialization and modernization after the 18th century led to novelties such as relaxation and group travel in the 19th century. In England, tourism and travel organizations pioneered by Thomas Cook arose. Thomas Cook created a key factor for the early development of organized tourism. Thus, individual travels from Europe to the East until the mid-19th century turned out to be pre-planned travels.

This article intends to focus on the genesis of modern tourism and the East being an attraction center for Europeans' travel plans.

Keywords: Tourism, Grand Tour, Thomas Cook

Giriş: Bir Kavramın Doğuşu: Turizm

Turizm olayını veya kavramını belirlemek amacıyla yapılan çalışmalara baktığımızda turizm kavramının tanımı 19.yüzyıl sonlarına değin gittiği bilinmektedir. Olaya değişik yönlerden değinen uzmanlar, farklı tanımlar üzerinde durmuşlardır. Turizmin ilk tanımı, 1905 yılında *GuyerFeuler* tarafından ortaya atılmıştır. Bu tanıma göre turizm; doğanın insana mutluluk verdiği inancına dayanarak, gerek hava değişimi ihtiyacı gerekse dinlenme gereksinimleri sonucu doğa ve sanatla beslenen göz alıcı güzellikleri tanıma isteğinden ortaya çıkmıştır. Turizm, ticaret ve sanayinin gelişmesi ve buna bağlı olarak da ulaşım araçlarının elverişli hale gelmesinin bir sonucu olarak birbirinden farklı ulusların ve toplulukların birbirlerine daha çok yaklaşmasına fırsat tanıyan “modern çağa” özgü bir olgu olarak ifade edilmiştir.¹ Çağdaş anlamını yakaladığı 19. yüzyıl ortalarından itibaren dünyanın farklı noktalarında yer edinmeye başlamış ve günümüze uzanan süreç içinde ise siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel anlamda birçok ülkenin geleceğine yön veren olgulardan biri haline gelmiştir.²

Turizm, insanların kendi yerleşik yaşamları dışında devamlı olarak yerleşmemek şartıyla ve ticari bir gayeye de bağlanmamak üzere, merak arzusu, din, spor, tedavi, eğlence ve tahsil gibi sebeplerle tek başına veya grup olarak yaptıkları seyahatlerden ortaya çıkan iş veya organize faaliyetler olarak da değerlendirilmiştir. Turizm kelimesinin köken itibarıyla “tur” kökünden türeyen bir kelime olduğu ve Fransızca manası *uzunboylu gezme, gezinti* anlamına geldiği üzerinde durulmuştur.³ Bir başka deyişle turizm, Latince “*tornus*” kelimesinden üretilmiş ve insanların *bir eksen etrafında dönme hareketini* ifade eden bir konuma getirilmiştir. Buradan da İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi yaygın dünya dillerine “*tour*” şeklinde geçmiştir. Böylelikle insanların gerçekleştirdikleri dairesel hareketleri içerisinde görmeyi arzuladıkları yerleri, iş veya eğlence amacıyla gezip gördükten sonra geri dönmeleri şeklinde de ifade edilmiştir.⁴ Görüldüğü gibi turizm kavramını açıklamaya yönelik farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu doğrultuda tarihsel verilerden hareketle söz konusu gerçekleştirilen gezilerin veya seyahatlerin coğrafya ile sınırlı olmadığı ve tarihte bir anda ortaya çıkmadığını söylemek uygun görülmüştür. Daha anlaşılabilir bir tabir ile *bir icat ve mucit söz konusu değildir*. Dahası burada önemli olan bir nokta da seyahatin, 19. yüzyıla gelinceye kadar bir ayrıcalık göstergesi olarak sayılırken, büyük ekonomik ve sosyal değişimlere öncülük eden 19.yüzyıl sonrasında ise seyahat anlam yükünü kaybetmiş ve tarihte daha önce görülmeyen bir kitlenin seyahat eden/edebilir duruma gelmesi söz konusu olmuştur.⁵

Burada ayrımı yapılması gereken husus şudur ki, turizm kavramından bahsediyoruz ve esasında turizm ifadesinin, kavram olarak da şekilsel olarak da 18.yüzyıl ve sonrasında geliştiğidir. Ancak turizm olayının ortaya çıkmasında en önemli rolü oynayan yer değiştirme faaliyetlerinin insanoğlunun dünya üzerinde var olduğu andan itibaren gerçekleştiği ifadesi söz konusudur. Ancak bu durumda da her bir seyahat olayının turizm olarak algılanması yanılgısına da yol açabileceği üzerinde durulmuştur. Bu durumda, esasında turizm içinde seyahat, turizme yönelmiş seyahat ile farklı amaçlarla yapılan seyahat ayrımının yapılmasının güç olduğunu ve bu nedenle, turizm tarihi olarak ifade edilen hususlar ile belirli bir döneme kadar seyahatin tarihsel gelişiminden bahsedildiğini vurgulamaktadır. Çünkü tarihsel süreç içinde o veya bu

¹ Nazmi Kozak-Meryem A.Kozak-Metin Kozak, *Genel Turizm, İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, 15.Baskı, Ankara 2014, s.1.

² Erol Evcin, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.55, Güz 2014, s.23.

³ Bülent Bakar, “Turizm Tarihimizde İdealist ve Öncü Bir Organizasyon: Müstakbilin Cemiyeti”, *Türklük Araştırmaları Dergisi-20, Özel Sayı, Prof. Dr. Müctebaİlgürel’e Armağan-II*, İstanbul 2008, s.521.

⁴ Zafer Yıldız, “Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi” *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C.3, S.5, 2011, s.55.

⁵ Emre Çelik, *Osmanlı’nın Ecnebi Misafirleri: Seyyah-Turist, Güzergâh ve Devlet (1863-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Trabzon 2019, s.13.

nedenle bireylerin gerçekleştirmiş oldukları seyahatler turizmin gelişimine önemli ölçüde katkı sunmuştur.⁶

Tarihsel süreç içinde turizmi ele alan başka bir kaynakta ise turizm, beslenme ve barınma gibi yaşamsal ihtiyaçlardan kaynaklanan bir olgu olmayıp, herhangi bir dönemde ve herhangi bir yerde ortaya çıkmadığı üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla, turizmin belirli bir sosyal davranışı nitelediği ve toplumsal yapının belirli bir düzeye ulaşmasının bir ürünü olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreç açısından ele alındığında turizm, sosyal gereksinimlerin evrimleşmesine paralel olarak ortaya çıkmış ve turizmdeki sosyal değişimler uygarlıkların gelişmesine katkı sunmuştur. Örneğin ilkel toplumlara bakıldığında insanların hayatta kalmak için sadece fizyolojik gereksinimler (yeme-içme, ısınma, korunma vb.) ile yetinirken bugünün çağdaş toplumlarında gereksinimler oldukça çeşitlenmiştir. Bu durum önceleri sadece zengin ve aristokrat sınıfının tekelinde olan turizmin, zamanla alt toplumsal sınıflara da yayılarak sosyal bir gereksinim haline gelmesine yol açmıştır.⁷ Turizm faaliyetlerinin öznesi konumundaki bireyi seyahate yöneltten istekler her dönemde farklılık göstermiş lakin her birinin tek ortak noktası da yaşanılan çevreden belirli bir süreliğine uzaklaşmak olmuştur.⁸ Turizmin insanların sosyal gereksinimleri sonucu ortaya çıktığı söylenmektedir şu da var ki insanlar belirli bir düzeye gelmedikçe başlangıçta pahalı bir uğraş olan seyahate ihtiyaç duymamışlardır. Ne zaman ki Avrupa’da çalışan kesime ücretli yıllık izin imkânı tanındı ve bundan sonra uzun süren seyahatler ya da turizm Zafer Toprak’ın deyimiyle “mutlu azınlık” diye nitelenen varlıklı kesimin ilgi alanını oluşturmuştur.⁹

Günümüzdeki turizm faaliyetlerinin önceki yüzyıllarda var olduğu iddiasını savunanlar da vardır. Bu görüşe göre turizm ile birlikte eğlence ve eğitim yolunun klasik dünyada ve daha da önce Mısır’da Firavunlar döneminde var olduğu savunulmaktadır. Greko-Romen döneminde seyahat, insan yaşamının en eski ve ortak yönlerindendi. Hatta efsanevi çağlara kadar uzanabilmiştir. Başlangıçta kendilerine odaklanan ve kendi ülkelerini dünyanın merkezi olarak gören eski halklar; Mısırlılar, Babiller, Fenikeliler, Giritliler, Yahudiler eski Yunan’da Apollo’nun Delphi’sini “dünyanın göbeği” diye nitelendirmişlerdir. Bu eski halklar bir süre sonra birbirlerine seyahat etmişlerdir. Bu seyahatleri sonucunda mal alışverişinde bulunarak, deneyim paylaşarak ve manevi yaşamlarını kurarak birbirleriyle tanışmaya başlamışlar ve ilk büyük gezginler olarak ortaya çıkmışlardır.¹⁰ Turizmi anlamlandırırken çok boyutlu yönlerini vurgulayanlar, turizmi, seyahat deneyimi sunan faaliyetlerin, hizmetlerin ve endüstrilerin bir bileşimi olduğunu öne sürmüşlerdir. Böylece turizm, ulaşım, konaklama, barınma, yeme, içmeeğlence, aktivite tesislerini bir arada barındıran evden uzakta seyahat eden kişi ve kişi gruplarına hizmet sunan bir mekanizma olarak tarif edilmiştir. Diğer bir ifadeyle turizm, seyahat, otel, ulaşım olmak üzere, gezginlerin ihtiyaç ve isteklerine hizmet eden tüm bileşenler olarak gösterilmiştir.¹¹ Turizmi tanımlamaya yönelik çalışmalarda *turizmin bir dizi sosyal*

⁶ Seyit Ahmet Solmaz, “Turizmin Doğuşu: Sosyolojik Bir Olgu Olarak Turizm Nasıl Ortaya Çıktı?”, *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, C.5, S.19, 2019, s.869-870.

⁷ Meryem A.Kozak-Savaş Evren-Onur Çakır, “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.1, Bahar 2013, s.9.

⁸ Büşra Nur Gündoğdu, *Turizmin Tarihi Çevreler Üzerindeki Etkilerinin ve Turistik Alan Yaşam Döngüsü Bağlamında Safranbolu Örneğinin Değerlendirilmesi*, Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Kentsel Koruma ve Planlama Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.49.

⁹ Zafer Toprak, “Seyyah’tan Turist’e Sınâat’tan Endüstriye: Ecânib Sınâatı”, *Türkiye’de Ecânib Sınâatı ya da Turizm Endüstrisi*, Tarih Vakfı Yayını, S.6, Temmuz, İstanbul 1993, s.1

¹⁰ Branislav Rabotic, “Special- Purpose Travel in Ancient Times: “Tourism” Before Tourism?” *Turisticko Poslovanje* S.14, Belgrade-Serbia, December 2014, s.6-7.

¹¹ Charles R.Goeldner-J.R. Ritchie, *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*, John Wiley&Sons, Canada 2003, s.6-7.

uygulamayı içerdiğini ve organize bir çalışmayla birlikte boş zamanın tezahürüdür şeklinde ifade eden de olmuştur.¹²

Sonuçta turizmin tarihsel boyutunda turizmi özel kılan birçok tanımlamalar ortaya atılmıştır. 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanmaya başlanan ekonomik ve sosyal değişimler geniş kitleleri cezp eder hale gelmiştir. Turizm, özelinde tatil köyleri veya uzun turlar gibi turizm ortamlarında meydana gelen varlıklı insanların faaliyetleri olarak görülmüştür. İnsanların yaşam kaliteleriyle ilişkilendirilen turizm, periyodik olarak meydana gelen prestijli olaylar olarak ifade edilmiştir. Turizm çeşitliliği de genellikle ziyaretin uzunluğu ve ekonomik harcama gibi ölçülebilir terimlerle değerlendirilmiştir. İlk defa *Richard Lassels'in* 1670 tarihli “*Voyage of Italy*” adlı eserinde ortaya atılan programlı gezi düşüncesi, kısa sürede aristokratlar ve kalabalık sanatçı grupları tarafından kabul görmüştür.¹³ Bununla birlikte ekonomik refahın artması ve boş zaman kavramının ortaya çıkmasının yanı sıra ekonomik seyahatin mevcudiyeti turizm tarihinde yeni bir çağ başlatmıştır. Artık çiftlik yaşamının günlük işlerine bağlı olmak istemeyen insanlar, değerli boş zamanlarını ofislerde, mağazalarda ve fabrikalardaki işlerinden uzakta geçirmenin yeni yollarını aramaya başlamışlardır. 1800’lü yılların başında insanların hayatlarına yeni yollar, posta arabası, yolcu trenleri ve yelkenli gemiler girdikçe turizm endüstrisinin faaliyetleri de artmaya başlamıştır.¹⁴

1. Seyyahtan Turiste, Seyahatten Turizme: Zihniyetin Dönüşümü

İnsanoğlunun olağan ortamdan başka bir yere gitmesi,binlerce yıllık bir birikim ve insanı güdüleyen merak duygusunun da eseridir diyebiliriz. Tarihin başlangıcının geleneksel anlamda yazının bulunduğu M.Ö.3200 yılında başladığını varsayarsak, insanoğlunun tarih boyunca sürekli mekân değiştirdiği görmektediriz. Ne var ki bu mekân değiştirmelerin çoğu siyasi, ekonomik, askeri veya dini bir gerekçeyle yaşanmıştır. Gezme, görme ve eğlenme gibi ihtiyaçların giderilmesi için yapılan mekân değiştirme, uzun insanlık tarihinde henüz çok yeni bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵ Diğer taraftan seyahat kavramının insanların yer değiştirme amaçlı olarak gerçekleştirdikleri faaliyet olarak ele alındığında, seyahatlerin amacı ne olursa olsun tekerleğin bile icat edilmediği dönemlere kadar eski bir tarihsel geçmişe sahip olduğu da ifade edilmektedir. Ancak şüphesiz ki bu dönemlerde insanların bir yerden bir yere seyahat etmeleri günümüzdeki kadar kolay değildi. Yine de insanların bu dönemlerde yaradılışları gereği meraklı bir yapıya sahip olmaları, en azından yaşadıkları yakın çevreyi keşfetme noktasında onları önemli ölçüde güdülemiştir. Bu anlamda bireylerin turizm faaliyetlerine katılmada çok farklı amaçlarının olduğu ifade edilebilir. Ancak tüm bu davranışlarının altında yatan temel güdüleyici faktörün merak ve keşfetme isteği olması, merak unsurunu ön plana çıkartmaktadır.¹⁶

¹²Betty Hagglund, *Tourist and Travellers, Women's Non-fictional Writing about Scotland, 1770-1830*, Channel View Publications, Canada 2010, s.8; Ayrıca turizmi seyahatin bir alt kümesi olarak ifade eden başka bir kaynakta ise turizmi, ziyaretçilerin faaliyetleri olarak değerlendirirken, ziyaretçiye de olağan ortamın dışında bir yıldan az bir süre boyunca çalışmak dışında herhangi bir amaç (iş, eğlence veya diğer kişisel amaçlar) için seyahat eden bir gezgin olarak görmüştür. Konu hakkında bkz. Peter Laimer, “Basic Concepts and Definitions: Travel and Tourism (domestic and international)”, *UNWTO/UNSD WS*, Moldova, 29 June-2 July 2010, s.2; Turizmi, küreselleşen modernlikte tüketicilik olarak gören başka bir çalışmada ise turizm, seyahatten çok daha fazlasıydı. Turizm daha çok yeniliğin ve genel olarak modern dünyanın erişilebilirliği ile ilgiliydi. Konu hakkında bkz. Adrian Franklin, *Tourism: An Introduction*, Sage Publications Ltd, London 2003, s.26.

¹³ John Towner, “What is Tourism’s History”?, *Tourism Management*, vol.16, No.5, İngiltere 1995, s.339.

¹⁴<https://www.pearsonhighered.com/assets/samplechapter/0/1/3/4/0134484487.pdf>, s.12.

¹⁵Onur İnal, “19.Yüzyıl Seyahat Rehberlerinde İstanbul”, *II. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri*, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014, s.277.

¹⁶ A. S. Solmaz, a.g.m., s.868.

Tarihsel verilerden yararlanıldığında, eski çağlardan başlamak üzere insanların mizaçları gereği ya da ihtiyaç unsurundan kaynaklandığı için seyahatin büyük bir önem taşıdığını ileri sürmek güç değildir. Bu anlamda paranın icadı ve buna bağlı olarak ticaretin gelişmesi seyahat çağının başlangıcı sayılmaktaydı. Sümerler sadece *para fikrini* ilk kavrayan ve ticari işlemlerde kullanan değil¹⁷ aynı zamanda çivi yazısı ve tekerleği icat eden ilk uygarlıktı. Bu yüzden seyahat işinin kurucuları olarak kabul edilmeleri gerekiyordu. İnsanlar artık ulaşım ve konaklama için para yada takas ile ödeme yapabiliyorlardı. Beş bin yıl önce Mısır'dan yolculuklar düzenlenmiştir. Muhtemelen barış ve turizm amacıyla yapılan ilkyolculuk, Kraliçe *Hatshepsut* tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yolculuk M.Ö. 1480'de Punt (Afrika'nın doğu kıyısında olduğuna inanılmaktadır) ülkesine yapılmış ve bu turun faaliyetleri *Luksoz'daki Deirel el-Bahri* tapınağının duvarına kaydedilmiştir. Bu anlamda seyahati cezbeden yapılar ortaya çıkarılmış ve M.Ö. 2700'den başlayarak, firavunlar görkemli mezarlarını inşa etmek için Nil vadisindeki taşların bolluğundan yararlanmaya başlamışlardır. Böylelikle bugün bildiğimiz *Djoser Step Piramidi, Sfinks, Giza'daki üç büyük piramit ve Abusir'deki piramit kompleksleri* ortaya çıkmıştır.¹⁸

Mısır, Yunan ve Roma uygarlıklarında, özellikle bu uygarlıkların en parlak oldukları devirlerde çeşitli turizm türlerine rastlanılmıştır. İlk çağlarda gözlenen tapınak ziyaretleri turistik faaliyetler olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda insanlar, gezip-görmek yanında şifa bulmak amacıyla da turizm hareketlerine katılmışlardır. Zamanla dinsel akımların gelişme göstermesiyle turistik hareketlilikte dini amaçlı turizme yönelmeye başlamıştır. Bu anlamda Müslümanların Mekke'yi, Hristiyanların Kudüs'ü ziyaret etmeleri grup seyahatlerin başlangıcı olarak gösterilmektedir. Yine savaşları ortaya çıkaran sebepler ve olaylar incelenmiş ve insanların toprak kazanmak hırslarının yanında, yeni ülkeleri görmek, değişik ırkların ve milletlerin insanlarıyla ilişkiler kurmak gibi isteklerin doyurulmak istendiği anlaşılmıştır. Bu durumun da turistik faaliyetlere yol açtığı ve turizmin gelişmesi üzerinde etkileri olduğu ileri sürülmüştür.¹⁹ Yine M.Ö.3000 yıllarında piramitler ve tapınaklar nedeniyle Mısır, gezginlerin ilgisini en çok çeken ülkelerden biri olmuştur. Eski Mısır ve Babil krallığında, gezginler için yolların güvenlik altına alındığı, konaklama ve dinlenme amacıyla yapı ve bahçelerin inşa edildiği bilinmektedir. Eski çağlarda ulusların ticaret maksadı ile ülkeleri veya komşu bölgeleri ziyaret etmesi de bir turizm aktivitesi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca eski Yunanda olimpiyatlar, seyahat olanağını ortaya çıkarmış ve olimpiyatlara gidenler, kasabalarda konaklayarak turizmin öncülüğünü yapmışlardır.²⁰ Bu anlamda ilki M.Ö.776 yılında Olimpos Dağı'nda Zeus onuruna düzenlenen olimpiyat oyunları; tüm Avrupa ve Orta doğu'dan seyircileri Antik Yunan'a çekmiştir. Bundan sonraki süreçte turizm hareketlerinin arttığı gözlenmiştir. Olimpiyat oyunları, seyahat ve turizm faaliyetlerinin sadece spor organizasyonu olmanın dışına çıkarmıştır. Çünkü ziyaretçiler çıktıkları bu yolculuklarda ulaşım için önemli mesafeler kat etmişler ve dinlenmek için kurdukları çadır kamplarda konaklayarak turizmin eğlenceli yönünü ortaya çıkarmışlardır. Bu açıdan bakıldığında olimpiyat oyunları, çok sayıda ziyaretçiyi ağırladığı ve hatta olimpiyat organizasyonlarının her defasında yenilenmesi için

¹⁷ Burada ifade edilen “para” kavramı bir malın karşılığı olarak verilen somut değerdir. Konu hakkında bkz: Morris A. Copeland, “Concerning the Origin of a Money Economy”, *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol.33, No.1, January 1974, s. 1-17.

¹⁸ C. R. Goeldner-J.R. Brent, *a.g.e.*, s.29.

¹⁹ Şenol Çavuş-Zehra Ege-Osman E. Çolakoglu, *Türk Turizmin Tarihi: Yapısal ve Sektörel Gelişim*, Detay Yayıncılık, II. Baskı, Kasım 2013, s.2.

²⁰ Z. Yıldız, *a.g.m.*, s.56.

devlet desteği sağlandığı takdirde modern turizmin başlangıcı olarak kabul edilebileceği ileri sürülmüştür.²¹

Roma İmparatorluğunun yıkıldığı 400'lü yılların ardından renkli turizm faaliyetleri uzun bir dönem boyunca durağanlık yaşamıştır. Zengin ve soylu kesimin yok olması, zevk amaçlı seyahat eden grupları ortadan kaldırmıştır. Köylüler ve asiller şeklinde sınıfsal farklılıkların yaşandığı Avrupa coğrafyasında feodal yönetim ve derebeylik sistemi, hakim olduğu topraklarda turizmin faaliyet türlerinde değişime neden olmuştur. Soylular ve şövalyelerin katıldığı atlı mızrak ve turnuva oyunları popüler hale gelmiştir. Diğer taraftan seyahat edebilmek için gerekli olan hizmet, konfor ve güvenlik tamamen ortadan kalkmış, insanları seyahate yöneltti motivasyon kaynakları da yok olmuştur. Diğer taraftan karanlık çağın ardından Hristiyanlığın yükselişi, bu dönemde başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada din temalı yapılan seyahatlerde önemli oranda artışı beraberinde getirmiştir. Kutsal topraklara yapılan hac ziyaretleri, yollardaki bozulmalar ve güvenlik sorunları seyahatlerin süresini uzatmış, konaklama ve yiyecek içecek işletmelerine talebi arttırmıştır. Dinin, seyahatlerin önemli bir parçası haline geldiği bu dönemde, seyahatler genellikle yürüyerek ya da binek hayvanlarının kullanımıyla gerçekleştirilirken; zengin yolcular botlar ve at arabalarından faydalanmışlardır.²²

Diğer taraftan haclı seferlerinin turizm açısından da önemli sonuçları olduğunu söylemek mümkündür. Haclı seferleri, büyük kitlesel hareketlere yol açtığı için geniş çaplı organizasyonların ilk örneklerini oluşturmuştur. On binlerce insanın katılması nedeniyle, kıtalararası ilk kitlesel insan hareketi olarak değerlendirilmiştir. Bu yolculuklar toplumlar arası etkileşimin oluşmasını sağlamıştır. Haclı seferleri ile kıtalar arası dinsel amaçlı seyahatler başlamış dolayısıyla birçok turist, ülkelerine döndüklerinde gezip gördükleri yerler hakkında bölgeyi tanıtan eserler yazmışlardır. Bu eserlerde merak ve keşfetme arzusunda olan insanlara hitap ederken kutsal toprakları görme ve keşfetme isteği uyandırmıştır.²³ Dini turizm bu çağda, hem Avrupa'da hem de Orta Doğu'da kendisini göstermiştir. Yine bu dönemde birtakım maceracı insanların seyahatleri de görülmüştür. Orta Çağ'ın bilinen en ünlü gezgini olan *MarcoPola*, İran ve Afganistan'dan geçerek *Pamir Yaylası'nı* ve oradan da *Gobi Çölü'nü* aşarak, *Kubilay Han'ın* konuğu olarak Çin'de 20 yıl yaşamıştır.²⁴ Buradan *Java*, *Sumatra* ve *Hindistan'ı* gezerek İtalya'ya dönmüştür. Yine aynı dönem gezginlerinden *İbn-i Batuta* ise, doğum yeri *Tanca'dan Mekke'ye* defalarca gitmiş, buradan *Arabistan'ı*, *Orta Doğu'yu* ve *Anadolu'yuzere* *Semerkant* üzerinden *Hindistan'a* ulaşmış ve oradan da *Seylan* ve *Sumatra'ya* geçmiştir.²⁵

14. ve 16.yüzyıllarda Rönesans döneminde seyahat de yeniden canlanmaya başlamıştır. Tüccarlar, kilise, krallar ve kraliçeler daha geniş coğrafi alanları kontrolleri altına aldıkça daha da uzaklara gitmeye başladılar. Diğer taraftan ticari faaliyetler büyüdükçe ve tüccarlar yeni bölgelere açıldıkça ticaret yolları yavaş yavaş yeniden açılmaya başladı. Deneyimler ve öğrenme uğruna seyahat etme fikri anlam kazanmış ve bu anlamda ilk kaydedilen “*turist*” ise *AnconaCyriacus'a* atfedilmiştir. Onun yolculukları, Akdeniz'in etrafında Yunan ve Roma tarihini daha fazla öğrenmek ve deneyim kazanmak için geçmiştir. Böylelikle diğer kültürleri tanımave deneyim kazanma arzusu içinde olan insanlar arasında da farkındalığı arttırmıştır.

²¹ Didar Sarı Çallı, “Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye'nin Konumu”, *Turizm ve Araştırma Dergisi*, C.4, S.1, 2015, s.9.

²² S. Çallı, a.g.m., s.11-12.

²³ A. S. Solmaz, a.g.m., s.876.

²⁴ N. Kozak vd., a.g.e., s.28.

²⁵ Z. Yıldız, a.g.m., s.56.

Daha sonra lüks seyahat ve turizm faaliyetlerinin derecesini belirleyen *Büyük Tur Dönemi*(1613-1785) zengin İngilizler arasında kısa sürede yayılmış ve zaman ve paraya sahip olan diğer bireyler arasında moda olmuştur.²⁶Böylelikle 17. ve 18. yüzyıllarda aristokrat sınıfında yer alan aileler, çocuklarını bir ile üç yıl arasında değişen sürelerde iyi planlanmış ve organize edilmiş eğitim seyahatlerine gönderdiler. Bu seyahatlere daha sonraları “*Grand Tour*” adı verilmiştir. Bu seyahatlerin dikkat çekici yönü siyasal olmakla birlikte, geziye katılanların gittikleri yörelerin insanları ve kültürleriyle de ilgilenmeleri sağlanmıştır. Bu seyahatler aristokrat aile çocuklarının geleceğini belirlemiş ve ileriki yıllarda yönetici konumuna gelecek olan bu çocuklar, gittikleri yerlerde özel ilişki kurmanın da yanında birçok konuda tecrübe kazanmışlardır.²⁷

Kıta Avrupa’sı 16. yüzyıldan itibaren seyahat mitolojisi etrafında ördüğü yoğun kültürel ilişkiler ağını, âdetâ “*yeniden doğma*” ya da kilise dilinde “*manevi arınmanın*” karşılığı olarak kurmaya başlamıştır. Dinin etrafında şekillenen bu seyahat misyonu insanı ruh sıkıntısından kurtaracak, benliği de ahlâk ikliminde huzura kavuşturacaktı. Bu dini seyahat misyonu pek çok insanın zihninde kabul gördü ve bu prestij Avrupa’yı uygarlık imgesi haline getirdi. *İmge her yönüyle cazipti; keşfedilmeyi bekleyen hazine, uyandırılmayı arzulayan duyguları temsil ediyordu.* Bu davetiyeye teşrif edenler, 17. yüzyıl sonlarından itibaren “*Grand tour*”un müşterileri arasına katıldılar. Avrupa coğrafyasıyla sınırlı bir imge haline gelen “*Grand tour*” düşüncesi, dünya seyahat tarihinde bir dönüm noktası olarak görülmüştür. İlk defa *Richard Lassels’in* 1670 tarihli “*Voyage of Italy*” adlı eserinde ortaya atılan bu programlı gezi düşüncesi, kısa sürede aristokratlar ve kalabalık sanatçı grupları tarafından kabul görmüştür. Başlangıçta *bilinmeyen cazibesine ruhunu teslim etmek* şeklinde algılanan bu seyahatler zamanla klasik kültürü keşfetmek için en uygun eğitim metodu olarak görülmüştür.²⁸

Toplumsal hayatta yaşanan değişimler sözcüklere de yansımıştır. Yaşanan gelişme *seyyâh* (*traveller*) olarak adlandırılan yolcunun yanında, *turistin* ortaya çıkmasıydı. Bugün İngilizcede

²⁶<https://www.pearsonhighered.com/assets/samplechapter/0/1/3/4/0134484487.pdf,s.10-11>Bu seyahatlerin sağladığı bilgi, sosyal ve eğitimsel deneyimler, en üst seviyeyi temsil eden bir statü sembolü haline gelmiştir. Grand Tour katılımcıları, “uygar dünya” kültürlerini deneyimlemek ve ziyaret ettikleri ülkelerin sanat ve bilimleri hakkında bilgi edinmek için Avrupa’yı dolaşmışlardır. Bu seyahatler katılımcıları uzun yıllar Fransa, İsviçre, İtalya ve Almanya’da çeşitli yerlere çekmiştir.

²⁷ Nazmi Kozak vd., s.28. Avrupa’da “*Grand Tour*” ile birlikte yurtdışı gezileri de başlamıştır. Rönesans döneminde, keşif ve araştırma amacıyla yurtlarından ayrılan önemli seyyahları, Avrupa’nın prensleri, soyluları, devlet adamları, diplomatlar ve zengin vatandaşların oğulları izlemiştir. Bu çocukları, gelecekteki mesleklerine hazırlık olsun diye, “*geleneksel bir Avrupa kültür turu atmaya*” göndermişlerdir. Belirli güzergâhlar, genç beyleri, Batı ve Güney Avrupa’da dolaştırmış, Marsilya’dan İtalya’nın batı sahillerine, Roma ve Napoli üzerinden kuzeye, Venedik’e götürmüştür. Bu genç ve zengin Beyleri vardıkları yerlerde rehberler karşılamıştır. Nitekim bir rehber olan İsviçreli muhafız HansHonc, 1606-1659 yılları arasında yaklaşık 1300 ziyaretçiyi Roma’nın turistik yerlerinde gezdirmiştir. Kısa zaman sonra turizmin bu ilk biçimiyle geçinen, bu faaliyetlerden çıkar elde eden bir dizi sektör ortaya çıkmıştır. Yolcular, gümrük ve sonrasında kent kapısından geçtikten sonra daha yol yorgunluğunu atmadan kâr peşinde koşan birtakım kişilerin ilgisine mashar olmuşlardır. Ayrıca “*Grand Tour*”, Avrupa’nın Doğu’ya yönelmeden önce kendi uygarlığına açtığı son kapı olarak tabir edilmiştir. İlk seyyahlar, görgülerini arttırmak, farklı yönetim biçimlerini yerinde inceleyerek gelecekteki ülke politikalarını şekillendirmek isteyen soylular ve saray görevlileriydi. Bu seçkin kalabalıkla beraber kraliyet lüksünde yaşlı kıtayı dolaşır hale gelmiştir. Rönesans’tan itibaren Avrupa kültür haritasının merkezine yerleşen İtalya, “*Grand tour’un*” müşterilerini çeken topraklardı. Hanedan mensuplarının bir araya gelip saray eğlenceleri ve av partileriyle vakit geçirdikleri bu antik dünya ülkesi, kısa sürede hatırı sayılır servetleri yutmaya başlamıştır. 18.yüzyıl başında “*Grand tour*” Avrupa snopluğuna hizmet eden bir proje olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Yine de bu seyahatler, yüksek diplomasi çıkarlarına hizmet ettiği için önemini hep korumuştur. Konu hakkında bkz. Ekrem Işın, *Grand Tour’dan “Levant”a Seyahat Kültürünün Dönüşümü, Doğu’nun Merkezine Seyahat 1850-1950, Pierre de Gigord Koleksiyonu’ndan İstanbul’da Gezinlerin 100 Yılı*, (Haz. Ekrem Işın ve CatherinePinguet), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015, s.10-11.

²⁸ Ekrem Işın, *Grand Tour’dan “Levant”a Seyahat Kültürünün Dönüşümü, Doğu’nun Merkezine Seyahat 1850-1950, Pierre de Gigord Koleksiyonu’ndan İstanbul’da Gezinlerin 100 Yılı*, (Haz. Ekrem Işın ve CatherinePinguet), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015, s.10.

seyahat etmek anlamına gelen *travel* sözcüğünün kökeni “*bela, iş ve eziyet*” anlamına gelen *travail*dir. *Travail* sözcüğünün ise Latince *üç kazıklı işkence aleti* demek olan *trepalium* sözcüğünün Fransızca versiyonuna dayandığı düşünülmektedir. *Turist* sözcüğü ise Yunancadan Latinceye geçmiş olan *çember/daireyi* tanımlayan bir alet olan *tornussözcüğünden* türetilmiştir. *Turist* sözcüğünün ilk kullanım tarihine ilişkin farklı iddialar bulunmasına rağmen, sözcüğün 18. yüzyılın son çeyreğinde batı dillerinde görülmeye başlandığı ifade edilmektedir.²⁹

Neticede erken dönemlerden itibaren turizmin gelişmesinde öncü olaylar ve olgular yaşanmış ve bugün bildiğimiz turizmin yapı taşları oluşmuştur. Tekerleğin icadından çok önce, seyahat çeşitli nedenlerle gerçekleşmiştir. Mevsimler değiştikçe ve hayvanlar göç ettikçe, insanlar hayatta kalmak için seyahat etmişlerdi. Erken gezginler olarak tabir edilen bu insanlar yürüyerek hareket ettikleri için oldukça küçük coğrafi alanlarla sınırlı kalmışlardı. Bilinmeyen bir yolculukta kendi macera ve merak duygusunu tatmin etmek için türlü yollar denemişlerdi. Bir dağa tırmanmak ya da bir nehri geçmek bu erken gezginler için macera aramaktı. Her yeni keşiflerinde geriye zengin bir insan ve kültür tarihi bırakmışlardı. Orduları güçlü olan uygarlıklar büyük mesafeler aştıkça medeniyetler coğrafi olarak yerleşip yayıldıkça seyahat bir gereklilik haline gelmiştir. Mısır, Doğu Akdeniz ve Roma uygarlıklarını ortaya çıkmasıyla da seyahat bugün bildiğimiz turizme dönüşmeye başlamıştır.³⁰

Modern Turizmin Doğuşu

Başlangıçta turizm, benzersiz bir Batı fenomeni idi. Sanayi devriminin bir ürünü olan modern turizm on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İngiltere, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da kuruldu, geliştirildi ve mükemmelleştirildi. İngiltere’de *Cook* gezilerinin başlatılması (1841), ilk Baedeker rehberinin (1843) ortaya çıkışı, Saint Moritz’de (1864) bir kış sezonunun açılışı, Yellowstone’un (1877) oluşturulması turizmin büyüme yoluydu. Batı etkisi on dokuzuncu yüzyılda dünyaya yayıldıkça turizm bu doğrultuda misyon kazandı ve Asya, Afrika ve Orta Doğu’nun sömürge topraklarına yerleştirilmiştir. Turistler, her yıl Kudüs, Kahire ve Doğu Akdeniz’in diğer şehirlerini ziyaret eden, sayıları giderek artan batılıların (misyonerler, öğretmenler, tüccarlar, bankacılar, Mesih hayalperestleri ve imparatorluk kurucuları) bir parçası haline geldi. En ünlü erken modern seyahat tarzı günümüz turizmin öncüsü *Grand Tour* gösterilmektedir. 18.yüzyıldan itibaren, İngiltere’deki asil aileler, Fransa, İsviçre, İtalya ve batı medeniyetinin doğum yeri olarak düşünülen Yunanistan’a genç oğullarını, öğretmenler eşliğinde göndermeye başlamışlardır. Britanya’dan başlayarak Avrupa coğrafyasına yayılan sanayi devriminin getirisi olan ekonomik refah, tatil zamanı ve çalışma dışı zaman fikrini

²⁹E. Çelik, *a.g.t.*, s.10; Seyahat amaçlarının ve seyahat yerlerinin çeşitlenmesiyle birlikte, seyahat etmek isteyenlerin gidecekleri yerler ile ilgili önceden bilgi alma ihtiyacını karşılamak amacıyla ilk kez 1672 yılında Fransa’da, *Saint-Morice Piskoposu* tarafından bir gezi rehberi hazırlanmıştı. Ayrıca İngiltere’den Avrupa’nın diğer ülkelerine yapılan yolculuklar için “*tur*”, seyahat edenler için ise “*turist*” sözcükleri ilk kez kullanılmaya başlanmıştı. İngiltere ve Fransa’da XVIII. yüzyıldan itibaren yaz aylarında, iklimin daha uygun olduğu güneydeki sahil yörelerine seyahatler yoğunlaştı. Böylelikle, önceden küçük birer yerleşim merkezi olan bazı köyler ve kasabalar zamanla birer turizm merkezi haline gelerek önemli ölçüde gelişim göstermiştir. Konu hakkında bkz. Emrah Çetin, “Osmanlı Turizm Tarihinden Kesitler: Ernest Arman’ın Seyahat Acentesi Kurma Girişimleri”, *International Journal of Eurasia Social Sciences*, vol.8, S.30, December 2017, s.1496.

³⁰<https://www.pearsonhighered.com/assets/samplechapter/0/1/3/4/0134484487.pdf>, s.8; Ayrıca konu hakkında bkz. Branislav Rabotic, *agm*, s.6: Özel ihtiyaçlar ve ilgi alanlarının motive ettiği geziler yeni bir olgu olarak görülmemiştir. Zaten insanlar çok eskilerden beri iş, spor, din, sağlık, festival gibi faaliyetlerle ünlü şehirlere seyahat ettiler. Antik çağlarda hem yazılı hem de bazı arkeolojik kaynaklar tarafından doğrulanan bu geziler, günümüz turizmin gerçek öncüsü ve özel ilgi turizmin başlangıcı olmuştur.

ortaya çıkardı. Tatil için seyahatin gerçekleşeceği güzergâhların alanı genişledi. İlk kez tatil yapan idari elitlerin yanında yeni işçi ve orta sınıf insanı da seyahat etme fırsatını bulmuştur.³¹

Seyahat felsefesindeki ilk belirgin değişiklikler, 18.yüzyılın aydınlanmacı düşünce kıvılcımlarıyla Avrupa hayatına girmiştir. Zenginleşen yeni burjuvaların yanı sıra Locke, Herder ve Lessing gibi düşünürlerin üniversite kentleri arasında mekik dokumaları, kültür turizmine artı değer kazandırmıştır. Böyle bir programın içinde çok geçmeden sanatçılarda yer bulmuşlardı. Horace Walpole'un 1739-1741 yıllarında arkadaşı şair Thomas Gray ile birlikte yaptığı gezi, Avrupa'nın yalnızca bir antik malzeme deposu değil, aynı zamanda bir imge hazinesi olduğunu da kanıtlamıştır. Diğer taraftan Johann Winckelmann'ın antik dünyayı keşfe davet eden çağrısına artık yeni bir ses daha katılmıştı. Bu ses, *tarih kalıntıları üzerindedoğa imgesinidile getiren Jean- Jacques Rousseau'ya aitti.*³²

17.yüzyılda, aydınlanma projesi olarak ifade edilen Rönesans ve Reform hareketleri ile başlayıp Sanayi Devrimi ile kurumsallaşan ve siyasallaşmasını Fransız İhtilali ile sürdüren modern dönem, dünya tarihi açısından çok önemli gelişmeler yaşandığı bir zaman dilimini ifade etmektedir. Bu dönemde, modernite öncesinin en temel olgusu olan din, ikinci plana itilmiş; aklın, bilimin ve insanın her şeyin merkezinde olduğu bir toplumsal değerler sisteminin Avrupa'ya hakim olmasının önü açılmıştır. Modern dönemin başlamasını ve gelişmesini sağlayan bu gelişmeler, Avrupa'da her alanda önemli değişikliklerin meydana gelmesinin de zemin hazırlamıştır. Bu anlamda kısa sürede Avrupa'ya yayılan gelişmeler, turizm olgusu üzerinde de köklü değişikliklerberaberinde getirmiştir. Modern dönemin mihenk taşları olan Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin yaşandığı ülkelerin turizme öncülük eden ülkeler olması bu nedenle tesadüf olarak görülmemiştir. Bu süreçtemodernite ile birlikte örnek turizm modelleri ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkan modern turizm paradigması, en alt tabakadaki insanlara hitap ederek kitlesel nitelik kazanmıştır. Temelleri atılan kitlesel turizm hareketlerine orta sınıfın da katılımıyla turizmin modern bir yapıya kavuştuğu ifade edilmektedir.³³

Modern turizm kökleri, endüstriyel ve sanayi sonrasına uzanan Batı'da temeli atılmış, ticari olarak organize edilmiş, iş odaklı bir dizi faaliyeti içermekteydi. Fransa, Almanya ve özellikle İtalya'daki aristokrat kültür turlarının kökleri, 16. yüzyılda kökleri hayat bulmaya başlamıştı. Bununla birlikte 18. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa savaşları arasındaki aralıklarla Alp manzarasını kucaklamak için coğrafi alanını genişletti.³⁴Turizmin Mısır'da yeşermesi 1860'lardaki Thomas Cook turlarından çok daha önce görüldüğü söylenmektedir. Modern kitlesel turizm, Napolyon savaşlarının sona ermesinin ardından Avrupa kıtasına çok sayıda seyahat eden İngiliz turistlerinden kaynaklanmıştı. İngiltere bu savaşlardan sonra zenginliği ve politik gücü ele geçirerek modern turizmin gelişmesi için koşulları sağlayan baskın bir güç olarak ortaya çıkmıştır. İngiliz gücünün Avrupa ile sınırlı kalması zor gibi gözüküyordu. Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgali İngiltere'yi Akdeniz'e çekmekte gecikmedi. Cebelitarık,

³¹F.RobertHunter, "Tourism and Empire: The Thomas Cook&Son Enterprise on the Nile 1868-1914", *Taylor&Francis Ltd*, vol.40, No.5, September 2004, s.28-29.

³²E. Işın, *a.g.e.*, s.11.

³³Meryem Akoğlan Kozak, vd., s.10; *Modern* kelimesi, köken itibariyle Latince "*moda olan, tam şimdi, güncel, bugüne ait*" anlamına gelen "*modo*" kelimesinden türemiş olan "*modernus*" sözcüğünden gelmektedir. *Modernite* kavramı ise "*modern*" kelimesinden türemiş olup özellikle 17.yüzyılda Avrupa'da yaşanan köklü değişimlerin bireye, topluma ve politik yaşama olan etkiyle yaşanan değişimi ve neredeyse tüm dünyayı etkileyen toplumsal bir yaşam biçimi ve örgütlenme şeklini ifade etmektedir. Konu hakkında bkz. Kurtuluş Karamustafa- Nazlı Örnek, "Modernite ve Postmodernite Etrafında Şekillenen Turizm Olgusu ve Gelişimi", *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11(2), s.264.

³⁴<https://www.britannica.com/topic/tourism>.

Malta ve İyon Adaları'na uzanan Akdeniz, İngiliz İmparatorluğunun gayri resmi birparçası haline gelmişti. Diğer taraftan Britanya'nın gayri resmi Akdeniz imparatorluğu Mısır'a giden İngiliz gezginlerini koruma şemsiyesi altına çekti.³⁵

Sanayi Devrimi, devletlerin ve toplumların hayatlarını etkileyen pek çok olayı beraberinde getirmekte geç kalmamıştı. Sanayileşme ile birlikte üretim ekonomisinden tüketim ekonomisine geçiş süreci başladığı gibi yeni bir zümre olan işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Böylelikle insanların hayatlarında sosyal ve toplumsal olarak önemli görülen değişiklikler meydana gelmişti. Bu yeni dönemin kişiler ve toplumlar üzerinde yarattığı etkiler, turizmin gelişimine olanak sağladığı muhtemeldir. Sanayileşmeyi gerçekleştirebilen toplumlarda ortalama yaşam süreleri uzadığı gibi kişilerin gelirleri ve satın alma güçleri de artış göstermiştir.³⁶ Böylece bireylerin yaşam kalitelerinin yükselmesi sonucu turizme ayrılan pay da artmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte çalışanların sayıca artması ve akabinde kapitalist sistemin rakibi olarak işçi sınıfına dayalı rejimlerin önce kuramda, sonra da uygulamada kendilerini göstermeleri, çalışanlara “*ücretli tatil*” ile birlikte pek çok hakkın verilmesine imkân sağlamıştır. Teknolojik gelişmeler sayesinde üretim için gerekli olan çalışma süreleri düzenli olarak azalmaya başlamıştır. Böylece çalışma sürelerindeki azalma *boş zaman* kavramını ortaya çıkarmıştır. Böylelikle “*boş zamanın artması*”, “*teknolojik gelişmeler*”, “*kentleşme*”, “*nüfus artışı*”, “*insan ömrünün uzaması*”, “*ücretli tatil*”, “*sosyal güvenlik*”, ve “*seyahat özgürlüğü*” gibi toplumsal unsurların her biri, endüstri devriminin ya tümüyle bir ürünü olarak ya da bu dönem ile birlikte gelişmeye başlamış ve turizmi tetikleyici unsurlar olarak ortaya çıkmıştır.³⁷

Sanayi Devrimi ile birlikte yaşanan teknolojik ilerlemeler ulaşım sistemlerinin gelişimine katkı sunmakta geç kalmamıştı. Buharlı gemiler ve demiryollarının küresel ulaşım sistemine dahil edilmesi bu alanda büyük bir devrim niteliğindeydi.³⁸ Bilinen ilk seyahat acentesi 1758'de kurulan *Cox&Kings*, Richard Cox'un İngiliz Kraliyet Silahlı kuvvetlerinin resmi seyahat acentesiydi. İlerleyen süreçte neredeyse yüzyıl sonra Haziran 1841'de *Thomas Cook*, İngiliz ailelerine organizasyonlar sunmayı başarmıştı. Onlara olağan ortamın dışında eğlenceli aktiviteler sunarak ve insanları *temperence hareketleri* olarak ifade edilen gezilere katılmaya teşvik etmiştir. Nikotinin bağımlısı haline gelmiş bu insanların iyileşmeleri için tasarlanan ilk eğlence seyahat acentesini açmıştır. Cook, 1845'te uygun maliyetli demiryolu biletleri ve basılı bir rehberle tamamlanan *ilk ticari paket turunu* insanlara sunmayı başarmıştı. Böylelikle demiryolu yolculuğunun popülerliği giderek artmasının yanında zamanla otomobilin de ortaya çıkışı, turizmin gelişmesinde epey yol katedilmiştir. Aslında 1886'da Kral Benzin karısı tarafından yapılan uzun bir yolculuk, oto yolculuğuna olan ilk heyecanı uyandırmış ve bir gün *Mercedes Benz* markası olarak tomurcuklanan otomobil şirketini tanıtmaya yardımcı olmuştur.³⁹

Sanayi devriminden sonra demiryolu ve denizyolu taşımacılığındaki gelişmeler ile seyahat koşullarının iyileştiği kabul edilmektedir. Böylelikle zamanla bireysel seyahatler organize turlar biçimini almaya başlamıştır. Kuşkusuz bu dönüşümde ilk tur operatörleri büyük rol oynamıştır. Bu anlamda Thomas Cook, organize turizmin erken gelişimine önemli bir pencere

³⁵ Martin Anderson, “The development of British Tourism in Egypt, 1815 to 1850”, *Journal of Tourism History*, vol.4, No.3, November 2012, s.260.

³⁶ E. Çetin, “Osmanlı Turizm Tarihinden Kesitler...”, s.1496.

³⁷ Nazmi Kozak vd., s.31.

³⁸ Emrah Çetin, “Türk Turizminin Kurumsallaşma Girişimlerine Bir Örnek: Otelciler Cemiyeti (Dersaadet Umum Hancı ve Otelci Esnafı Cemiyeti)”, *Sosyal Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri – 1*, Gece Akademi, I.Baskı, Aralık 2019, s.432.

³⁹ <https://tourismnerd.files.wordpress.com/2017/02/intrototourismandhospitalityinbc.pdf> s.5.

açmıştır.⁴⁰1841’de Thomas Cook, ilk turunu sadece on bir kilometre uzakta bir mitinge seyahat eden *Baptistepme* destekçileri için kısa bir demiryolu gezisi düzenlemiştir. *Baptisevanjelizmini* tur işine taşıyan Cook, kısa bir süre sonra müşterilerine olabildiğince “sosyal ölçekte ahlaki olarak yükselen turlar” sunmayı başarmıştı. 1851’de Cook, Midlands’tan işçi sınıfı erkeklerini *Büyük Sergi* için Londra’ya götürmüştür. Dört yıl sonra ise ilk Avrupa gezisini düzenlemiştir. Paris’teki uluslararası sergiye bir parti düzenleyerek konumunu genişletti. 1864’e gelindiğinde ilk turunu Alpler üzerinden İtalya’ya götürmüştür. Cook’un imparatorluğu büyüdükçe, şirketin lojistik itibarı da arttı değer kazanmıştır. 1860’lı yılların sonlarında ve 1870’lerin başında Cook’s, yemek ve konaklama durumunda para yerine geçen *otel kuponunu* geliştirmiş. Bir tür seyahat çeki niteliğindeki yeni kredi biçimlerinin kullanılmasına öncülük etmiştir. Bu yüzden Cook’un gezi organizasyonlarını cazip ve önemli kılan neden düşük fiyatlarla sabit gidiş-dönüş ücretleri sunma yeteneği olduğunu söyleyebiliriz.⁴¹

Turizmin kökeni ve gelişiminde Orta Doğu’da önemli organizasyonlara imza atan Thomas Cook, Suriye ve Filistin’i yolculara açarken, Nil transit hizmetini geliştirmiş ve Mısır’ın turizm ticaretini ortaya çıkarmıştır. Cook Şirketi hızla diğer bölgelere de yayılmakta geç kalmamıştır. Kahire (1872), Yafa (1874), Kudüs (1881)’de turistik ofislerin kurulmasını; Kostantinapolis (1883), Cezayir (1887), Tunus (1901)’de Cook ajanslarının açılması izlemiştir. Bu başarısıylaCook, kitle turizm tekeli 20. yüzyıla kadar devam ettirdiğini görmekteyiz.⁴²Cook’un seyahat şirketi, 1873 senesi sonbaharında Kahire’den birinci şelaleye kadar gidip gelmek için ve yolda diğer iskelelere uğramak ve her on beş günde dolaşmak üzere bir vapur şirketi kurmuştur. Avrupa’dan dökülüp gelen birçok seyyah sayesinde şirket vapurları da artmaya başlamıştır.⁴³ Bu gelişmeler daha sonradan kurulacak olan büyük ölçekli acentelere örnek olmakta geç kalmadı. Böylelikle 1848’de “*American Express Company*”, 1896’da “*Wagons-lift*” isimli firmalar turizme dönük çalışmalara başlamıştır.⁴⁴

Doğu’nun Cazibesi

İlk çağlardan beri Batı’nın Doğu’yu tanıma merakı ile başlayan Batı’dan Doğu’ya yapılan seyahatlerde, Doğu hem *ötekinin* yaşadığı zengin ülke, hem de İsa’nın doğduğu, Hristiyanlığı yaydığı ve Romalılar tarafından çarşıya gerildiği kutsal topraklar olarak görülmüştür. Doğu’ya gitmek Batılılar için kendi kaynaklarına dönüş şeklinde yorumlanmıştır. *Doğu’ya gidebilmek bir ayrıcalık, herkesin eline geçmeyecek bir mutluluk, ömre damgasını vuran bir deneyimdi.*⁴⁵

⁴⁰ Hasan Ali Polat-Aytuğ Arslan, “The rise of popular tourism in the Holy Land: Thomas Cook and John Mason Cook’s enterprises that shaped the travel industry”, *Tourism Management*-75, 2019, s.232.

⁴¹Umar Ryad, “The Hajj and Europe in the Age of Empire”, *Brill*, Leiden /Baston, 2017 s.53; Ayrıca konu hakkında bkz. Sarah Searight-Malcolm Wagstaff, “Travellers in the Levant: Voyagers and Visionaries”, *Published by Astene*, CMEIS, University of Durham 2001,s.155-158; Thomas Cook, insanları içki ve nikotin kötülüklerinden uzaklaştırmak için tasarlanmış *Temperance Turları* olarak bilinen paket tatiller icat etmekle işe başlamıştı. 1850 yılında İngiliz orta sınıf için Paris, İtalya ve Alpler’e turlar düzenleyerek destekçilerini arttırmıştır. 1851’de Londra’daki Hyde Park’taki büyük sergiye geziler düzenleyerek ilk büyük başarısını kazanmıştır. 165.000 kişiyi taşıyarak temiz havlu ve sabunlu yatakhanelerde ağırlamıştır. Gezgincilerin Otel ve Restorasyon önerilerinden faydalanmış ve ihtiyaç duyulduğunu fark ederek Rehber kitapları yayınlamıştır.

⁴²F.Robert Hunter, “The Thomas Cook Archive For The Study of Tourism in North Africa and the Middle East”, *Middle East Studies Association Bulletin*, Vol.36, No.2(Winter 2003), s.157; Ayrıca Mısır ve Doğu Arap dünyasının dışında Cook ve Soon, Fransız kontrolündeki Cezayir, Tunus, Fas ve Türkiye’de özellikle Batı Anadolu’da insanların ilgisini çekmeyi başarmış ve hızla turistlerin ilgi odağı haline gelmiştir. R. F. Hunter, a.g.m., s. 164.

⁴³ Ahmet İhsan Tokgöz, *Altı Hafta Nil’de Seyahat*, (çev. Kenan Karabulut), Pales Yayınları, İstanbul 2018, s.12

⁴⁴ E. Çetin, “Türk Turizminin Kurumsallaşma...”, s.434.

⁴⁵ Zeynep Çetin, *Avrupalı Gezginciler Gözüyle 19. Yüzyılda Batı Anadolu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aydın 2013, s.11.

İstanbul'un Türkler tarafından alınması, bir yandan Bizans'tan Batı'ya göç eden aydınlar yoluyla, öte yandan burada bir İslam uygarlığı kuran Osmanlı Devleti yolu ile Doğu'yu Avrupa'ya daha da yakınlaştırmıştır.⁴⁶ Özellikle 15.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi ve Avrupa ülkeleri için giderek ciddileşen bir güç haline gelmesi bu topraklara karşı yoğun bir ilgi oluşturmaya başlamıştır. Avrupalıların Doğu'yu keşfetme merakı, amaçlarının en önemlisi ve en belirgini olarak gözüküyordu. Özellikle de batıdan doğuya İran'a, Uzakdoğu'ya izlenen yolun Osmanlı topraklarından geçmesi bu topraklara dolayısıyla da Anadolu'ya da ilginin artmasına neden olmuştur. Seyahat edenler arasında gezmek görmek dışında araştırma yapmak için; bilim adamları, misyonerler, dil öğrenmekle kutsal yerlere gitmek isteyenler ve diplomatik görevlerle gelenlerde bulunmaktaydı. Ayrıca gezginler amaçlarına ve meslek gruplarına göre bir ülkenin tümüne olduğu kadar belirli yörelerine de yoğun ilgi göstermişlerdir. Bu ilginin gerisinde kimi zaman politik kimi zamanda etnik ve dinsel etkenler büyük rol oynamıştır.⁴⁷

19.yüzyıla gelindiğinde ise sanayileşme ile yaşanan gelişmelerin doğrudan bir uzantısı olarak Osmanlı toprakları geniş bir ziyaretçi kitlesine açılmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda turistler Osmanlı şehirlerinin sürekli bir parçası haline gelmiştir.⁴⁸Böylelikle devlet, coğrafi hareketliliği kontrol etmeye yönelik düzenlemeler ve uygulamalarda bulunmuştur. Bu kontrol etme pratiğinin uzun bir geçmişi olmakla birlikte⁴⁹ gerek ülkeye gelen turist sayısının artması gerekse yeni otellerin açılması hükümeti bu alanda birtakım yasal düzenlemeler yapmaya yöneltmiştir. Turizm faaliyet ve hizmetlerini düzenlemek için "*Men-i Mürûr Nizâmnamesi*"⁵⁰,

338

10 / 3
July
2020

⁴⁶ Semra Germaner - Zeynep İnankur, *Oryantalizm ve Türkiye*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s.11.

⁴⁷ Aslıhan Kılınç, *XV. ve XVII. Yüzyıllar Arasında Anadolu Üzerinden Kudüs'e Giden Batılı Seyyahlar ve Anadolu Hakkındaki İzlenimleri*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2014, s.13.

⁴⁸ E. Çelik, *a.g.t.*, s.187.

⁴⁹ İlkey Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde-II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2014, s.164; Hareketler üzerindeki kontrolün XIX. yüzyıl öncesine gittiğini görmekteyiz. Osmanlı devletinde tımar sisteminin bozulmasının ardından ortaya çıkan Celâli İsyanları nedeniyle İstanbul'a ciddi nüfus akışı yaşanmıştır. Bu nedenle göç hareketlerini kontrol amaçlı önlemler alınmaya başlanmıştır. On altıncı yüzyılda, taşradan İstanbul'a nüfus akışını durdurmaya yönelik hükümler verilmiş, özellikle kefilsiz girişlerin önlenmesine, başboşların ve dilencilerin İstanbul'a sokulmamasına itina gösterilmişti. Osmanlı Devleti'nde on beşinci yüzyıldan itibaren seyahat ve göçlere izin verilmesi konusunda, genel olarak *İl-cân-nâme*, *icazet*, *izn-i şerif*, *hük-m-i şerif* denilen belgeler karşımıza çıkmakta ve ilk pasaport uygulamaları olarak görülmektedir. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, eşkâle dayalı iç pasaport sistemi olan *mürûr tezkeresi* uygulaması nedeniyle yol hükümlerine daha az ihtiyaç duyulmuştur. Mürûr uygulamalarına, özellikle de dolaşım serbestisine engel olması nedeniyle, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında son verildi. Bunun nedenleri arasında, *tezker-i Osmâniyye* adlı nüfus cüzdanı kullanımının yaygınlaşması ile 1867'den itibaren oturmaya başlayan dış pasaport uygulamasını gösterebiliriz. Mürûr tezkeresinin yerini, 1910'lardaki savaşların getirdiği asayişsizlik nedeniyle *seyahat varakaları* aldı. Konu hakkında bkz. Nalan Turna, *19.yy'dan 20.yy'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2013, s.12-13-14; Yabancı tebaa gibi Osmanlı tebaası da Osmanlı topraklarında bir yerden bir yere giderken seyahat belgesi almak mecburiyetinde idi. Klasik devirde seyahat izni isteyen şahsın eline "yol hükmü" denilen bir belge veriliyordu. Zamanla bunun yerini "mürûr tezkeresi" almıştır. Mürûr tezkereleri her şahsın isim ve özellikleri elle doldurulmak üzere matbu olarak hazırlanmış ve şahsın eşgâli, "*sin*"- "*boy*"- "*sakal*"- "*bıyık*" ve "*göz*" şeklinde sıralanmıştır. Mürûr tezkeresine sahip bulunan şahıslar geçtikleri yerlerde bunu ibraz edecek ve aynen pasaportlara damga vurulduğu gibi kazadan çıkışta bunu gösteren bir şerh konarak ayrılış tarihi atılıp resmi mühür basılacaktı. Konu hakkında bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.254.

⁵⁰ Mürûr Nizamnamesinin uygulanması için Babıali sıkı tedbirler alıyor ve taşra idarelerini uyarıyordu. Şüphesiz uyarıların devamlılığı, taşra idarecilerinin işi çok da ciddiye almadıklarını göstermekteydi. Mürûr tezkeresi almadan kişilerin seyahat etmemesine dair Zabtiye Nezareti ve Konya, Aydın, Hüdavendigar vilayetleri ile Teke ve Hamid sancaklarının yöneticilerinin dikkatli olması istenmekteydi. Bkz: BOA, C.DH, 249/12418 (H.29.02.1255). Niş

“Pasaport Odası Nizâmnâmesi”, “Seyyahine Tercümanlık Edenler Hakkında Nizâmnâme”, “Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse’de Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkında Talimat” gibi çeşitli hukukî ve idari düzenlemeler yapılmıştır. Bunun yanında otel ve konaklama tesislerinin çoğalmasıyla hem turizm alanında çalışan insan sayısı artmış hem de bu alanda bir esnaf teşkilatı ortaya çıkmıştır. Zamanla daha kurumsal bir yapı haline gelen bu teşkilat 23 Ocak 1915 tarihinde İstanbul’da “Otelciler Cemiyeti” adı altında bir dernek olarak faaliyetlerini devam ettirmiştir.⁵¹

Asayiş sağlamak ve kamu finansmanı ihtiyacını gidermek gibi nedenler modern devletleri tebalarını/vatandaşlarını daha fazla gözetleme ve hareketlerini kontrol etmeye teşvik etmiştir. Kimin teba/ vatandaş olduğunu belirleyen ve kategorize eden iç ve dış pasaport uygulamaları insan hareketlerini kontrol etme ve gözetleme pratiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bireylerin niyetleri ve niyetlerini hangi yöne çevireceği konusu önemliydi. Bu anlamda haklarında bilgi toplamak ve bu bilgilerin depolanarak gözetim altında tutulması gerekiyordu.⁵² Devlet bu konuda titiz davranacak ve gerekeni yapacaktı. Bu yönde Trabzon Vilayetine gönderilen bir tahriratta Batum’dan ecnebi vapurlarıyla gezmek için Giresun iskelesine gelen şahısların iskelede pasaport kontrollerinin yapıldıktan sonra karaya çıkıp gezebilecekleri konusunda önlemler alındığını görüyoruz.⁵³ Pasaport kontrollerinin ardından vizesiz gelen şahıslar hakkında ise kanuni işlem yapılması zorunlu tutulmuştur.⁵⁴

Endüstri Devrimi birçok alanda eskilere çeki düzen verdiği gibi buharlı gemilerin yanında buhar motorunu da icat etmiş önemli ulaşım aracı olan demiryolu taşımacılığının önünü açmıştır. Osmanlı topraklarında demiryolu ilk olarak Mısır ve Biladü’s-Şam’da ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde büyük şehirlerin çoğu demiryolu ile birbirine bağlanırken Kudüs, Yafa’ya; Şam, Beyrut’a ve Mekke’ye Hicaz demiryolu ile bağlanmıştır. 1884’te Avrupa’dan Paris-Varna hattını tercih eden *Wagon Lits Company* ile Karadeniz’e erişmek mümkün hale gelmiştir. 1890’da ise ünlü *Orient Express*, Biladü’s-Şam’dan İstanbul’a ulaşmıştı.⁵⁵ 19. yüzyılda Osmanlı Devleti, dünyanın en çok konuşulan turizm merkezlerinden biri haline gelmiştir. Kadim mirasın taşıyıcısı Osmanlı toprakları, Arap, Türk, Rum, Sudanlı ve Avrupalı göçmenlerden oluşan farklı topluluklara ev sahipliği görevini üstlenmekte tereddüt etmemiştir. Bu anlamda devlet, turistlere ulaşım sağlayarak ve konukseverlik göstererek hem kendisine hem millete ekonomik getiri sunmayı başarmıştır.⁵⁶

Dünya’da turizmin gelişimine paralel olarak 19. yüzyıl Osmanlı Devleti de turizmde önemli mesafeler kat ettiğini söyleyebiliriz. Osmanlı Arşiv Belgelerinde tutulan kayıtlarda ülkenin tarihi yerlerini görmeye gelen yüzlerce seyyah veya gezginlerin birçok örneğine rastlamak mümkündür. 29 Temmuz 1889 tarihli arşiv belgesinde İngiliz Bahriyesine ait Sülün adlı gezi vapurunun yolcularıyla birlikte Boğaz’dan geçişine izin verildiği ve vapurun

Mahkemesine gelen bir ferman örneğinde ise Men-i Mürûr Nizâmnâmesi’ne uyulması ve bazı mahalli yöneticilerin de para karşılığı mürûr tezkeresi verilmemesi konusunda hareket edildiği anlaşılmaktadır. Bkz: BOA, AE.SMHD.II, 45/2977 (H.21.10.1242).

⁵¹ E. Çetin, “Türk Turizminin Kurumsallaşma...”, s.440.

⁵² Nalan Turna, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat Varakaları ve Kadınlar”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.14, Mart 2019, s.156.

⁵³ BOA, DH.TMIK.M, 44/6 (H.02.07.1315).

⁵⁴ BOA, DH.HMS, 15/24 (H.21.07.1327).

⁵⁵ Rami Farouk, *Tourism in the Middle East, Continuity, Change and Transformation*, Channel View Publications, Toronto, 2007, s.98.

⁵⁶ Susan Nance, “A Facilitated Access Model and Ottoman Empire Tourism”, *Annals of Tourism Research*, Vol.34, No.4, 2007, s.1056.

yolcularıyla birlikte Dersaadet'e doğru gitmekte olduğu bildiriliyordu.⁵⁷ 17 Temmuz 1901 tarihinde ise 170 kişilik Fransız seyyah grubunun Antalya'ya gelerek Paşakonakları mevkiinde gezinti yapacakları Antalya'daki Fransız Konsolosluğunca hükümete bildirilmekteydi. Gezinlerin herhangi bir uygunsuz davranışa mahal vermemesi için tedbirlerin alınması gerektiği üzerinde duruluyordu.⁵⁸ 20. yüzyılın başında 150 İngiliz seyyahın bulunduğu Arkonut adlı İngiliz turist vapurunun Beyrut'a geldiği, Rodos'a uğradıktan sonra hareket ettiğine dair Mabeyni Hümayun'a bilgi veriliyordu.⁵⁹ Osmanlı topraklarını gezen turistler çok farklı ülkelerden geliyorlardı. 1908 yılında Fransa, Avusturya ve Macaristan'a ait 180 erkek ve kadın seyyahın Şirket-i Hayriye vapuruyla Marmara adalarını gezdikleri bilgisine ulaşılmaktadır.⁶⁰

19.yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı yetkililerinin büyük önem verdikleri konulardan biri de ülkeye gelen diplomatlara, gezginlere ve turistlere tercümanlık/rehberlik hizmeti sunacak kişilere yönelik düzenlemeler yapmaktı. Çünkü Sanayi devriminden sonra hem deniz yolu taşımacılığına hem de demiryolu taşımacılığına talep artmış ve ülkeye gelen seyyah sayısı da çoğalmıştı. Devlet'in deniz yolu taşımacılığını demir yoluna bağlama politikası makul görülmüştür. Böylelikle seyahat koşulları iyileştirilmiş ve 19.yüzyıl ortasına kadar Avrupa'dan Doğu'ya yapılan bireysel yolculuklar, önceden planlanmış yolculuklara dönüşmüştür.⁶¹ Bu anlamda İstanbul'u ziyarete gelen yabancı seyyahların çoğaldığı, bunlara rehberlik yapacak tercümanların namuslu kişilerden seçilmesi ve bir nizamla alınması gerektiği,⁶² otel ve apartmanlarda bulunan turistlere ise refakat edecek tercümanların ne gibi vasıflara sahip olmasına dair kararlar alınmıştır.⁶³ Otel işletmecilerinden otel ve misafirhanelerde kalanların kimlik ve eşkâllerinin deftere kaydedilmesi ve gelip giden yabancı seyyahlar hakkında aylık istatistik tutulması istendiğine dair arşiv belgelerinde yazışmalar bulunmaktadır.⁶⁴

Osmanlı Devleti dünyanın seyahat merkezleri arasında çok önemli bir yer tutuyordu. Hele İstanbul seyyahların vazgeçilmez tutkusu haline gelmişti.⁶⁵ İşte tam da burada Doğu cazip hale geliyordu. Osmanlı toprakları kapılarını sadece seyyahlara veya gezginlere açmıyordu. Almanya'nın genç imparatoru II. Wilhelm siyasi birliğini tamamladıktan sonra ülkesindeki Protestanların ve Katoliklerin hamiliğini üstlenmek ve Osmanlı devletinin güvenliğini kazanmak amacıyla 1889 ve 1898 yıllarında iki kez Osmanlı ülkesine seyahat düzenlemiştir. Bu seyahatin altında yatan nedenler daha çok devlet menfaati gereği ve haclı ruhunu yaşatmak adına düzenlenmiş olduğu bilinmektedir.⁶⁶

Diğer bir hususta Osmanlı devletinin uluslararası düzenlenen fuarlara katılmasıydı. Düzenlenen bu fuarların, Osmanlı turizm tarihi açısından önemli bir getirisi olmuştur. Yabancı ülkelerin sanayisinden haber almak ve buna göre dış politikasını belirlemek ülkeye artı değer

⁵⁷ BOA, Y.PRK,ASK, 45/36 (H. 17.07.1305).

⁵⁸ BOA, DH.ŞRF, 264/112 (R. 04.07.1317).

⁵⁹ BOA, Y.PRK,ASK, 179/88 (H.28.11.1319).

⁶⁰ BOA, Y.PRK, ASK, 36/93 (20.02.1324).

⁶¹ Aytuğ Arslan – Hasan Ali Polat, "Guidance Services and Legal Regulations Aimed at Interpreters and Guides in the 19th Century Ottoman Empire", *Tourism Management Perspectives*, 19, (2016), s.41.

⁶² BOA, Y.PRK,MYD, 23/72 (H.23.11.1318).

⁶³ BOA, DH.EUM,MTK, 80/53 (H.30.09.1333).

⁶⁴ BOA, DH.MKT, 1819/46 (H.06.08.1308).

⁶⁵ Mehmet Özdemir, "Türkiye'de Turizmin Başlaması: Osmanlı'da Sanayileşme Çabaları: Sergi-i Umum-i Osmani (1863 İstanbul Uluslararası Sergisi)", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.1, Bahar 2011, s.90.

⁶⁶ Salih Kış, "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Haclı Rüyası ve 1898 Kudüs Seyahati", *SUTAD*, S.42, Güz 2017, s.490. Alman İmparatoru II. Wilhelm ve maiyetinin gerçekleştirdiği bu seyahat yaklaşık iki ay sürmüştür. İstanbul- Filistin-Suriye ve Mısır'ı kapsayacak olan bu seyahatin organizasyonu da Cook Kumpanyası isimli seyahat acentesi gerçekleştirmiştir. s.493.

kazandırmıştır. Açılan bu uluslararası fuarlarda sanayiye canlandırmak için yerli ürünler sergilenmiştir. Bu anlamda 1863 yılında yerli ürünlerin sergilendiği *Sergi-i Umumi-i Osmani-i* açılmıştır. Diğer taraftan 1863 yılında açılan *Sergi-i Umumi-i Osmani'nin* ve aynı yılda İstanbul'daki bir seyahat acentesinin açılışı Osmanlı turizm tarihinde dönüm noktası yaşatmıştır.⁶⁷ *Sergi-i Umumi-i Osmani* Avrupa'da büyük ilgi uyandırmıştır. Başta Viyana olmak üzere Avrupa şehirlerinden aralarında gazeteci, işadamları ve sanayicilerin de bulunduğu gruplar sergiye gitmek için İstanbul'a gelmişlerdir. Bunlar aynı zamanda imparatorluğa toplu halde gelen ilk turist kabileleri olarak bilinmektedir. İstanbul'a 1863 Nisan başlarında gelen 142 kişilik grubu 450 kişilik bir başka grup takip etmiştir. Son grup İstanbul'da beş gün kaldıktan sonra İzmir'e geçerek, oradan da memleketlerine dönmüşlerdir. Aynı tarihlerde Trisyste üzerinden gelen Viyanalı bir grup ise ilk gün sergiye gezdikten sonra İstanbul ve boğazı görmek amacıyla İstanbul'da kalmışlardır. Yine 25 kişilik bir İngiliz kafilesi ise Nisan sonlarında İstanbul'a gelmiştir.⁶⁸

Sonuç

Sonuç olarak 17.yüzyılda, aydınlanma projesi olarak tabir edilen Rönesans ve Reform hareketleri ile başlayıp Sanayi Devrimi ile kurumsal hale gelen ve siyasallaşmasını Fransız İhtilali ile sürdüren modern dönem, dünya tarihi kaderini belirleyen olaylarla doludur. Bu dönemde, din, ikinci plana itilmiş; aklın, bilimin ve insanın merkezde olduğu bir toplumsal değerler sisteminin Avrupa'ya hakim olmasının önü açılmıştır. Bu anlamda kısa sürede Avrupa'ya yayılan bu gelişmeler, turizm olgusu üzerinde köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Modern dönemin mihenk taşları olan Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin yaşandığı ülkeler turizme öncülük etmiştir. Bu anlamda modern turizm faaliyetleri sanayi toplumunun ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi öncesinde seyyah olarak ülkeleri ve dünyayı dolaşanlar gittikleri yerlerde misafir olarak muamele görür ve ticari bir kaygı da düşünülmezdi. Ancak 18.yüzyıldan itibaren başlayan sanayileşme ve modernleşme hamleleri 19.yüzyıla gelindiğinde tatil, dinlenme ve toplu seyahat gibi yeniliklere yol açtı. Bu anlamda doğunun cazibesi, toplu seyahatleri kendine çekti. İngiltere'de Thomas Cook'un öncüsü olduğu turizm ve seyahat organizasyonları, merak ve keşfetme duygusuna sahip insanlara bir fırsat sundu. Henüz kavramsal olarak seyyahattan turiste geçilememiş ise de dünyanın birçok yerinde tatil odaklı, ticari kaygı gözetken bir turizm endüstrisi ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- A. Copeland, Morris, "Concerning the Origin of a Money Economy", *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol.33, NO.1, January 1974, ss.1-17.
- A.Kozak, Meryem, Savaş Evren-Onur Çakır "Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.1, Bahar 2013, ss.7-22.
- Anderson, Martin, "The Development of British Tourism in Egypt, 1815 to 1850", *Journal of Tourism History*, Vol.4, No.3, November 2012, ss.259-279.

⁶⁷A. Arslan-H. A. Polat, a.g.m., s.41.

⁶⁸M.Özdemir, a.g.m., s.90.

- Arslan, Aytuğ - Polat, H. Ali, "Guidance Services and Legal Regulations Aimed at Interpreters and Guides in the 19th Century Ottoman Empire", *Tourism Management Perspectives*, 19, (2016), ss.40-47.
- Bakar, Bülent, "Turizm Tarihimizde İdealist ve Öncü Bir Organizasyon: Müstakbilin Cemiyeti", *Türklük Araştırmaları Dergisi-20, Özel Sayı, Prof. Dr. Müctebaİlgürel'e Armağan-II*, İstanbul 2008, ss.521-550.
- Çavuş, Şenol - Ege, Zehra - Eralp, Osman, *Türk Turizmin Tarihi: Yapısal ve Sektörel Gelişim*, Detay Yayıncılık, II.Baskı, Ankara 2013.
- Çelik, Emre, *Osmanlı'nın Ecnebi Misafirleri: Seyyah-Turist, Güzergâh ve Devlet (1863-1914)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Trabzon 2019.
- Çetin, Emrah, "Osmanlı Turizm Tarihinden Kesitler: Ernest Arman'ın Seyahat Acentesi Kurma Girişimleri", *International Journal of Eurasia Social Sciences*, Vol.8,S.30, December 2017, ss.1491-1512.
- Çetin, Emrah, "Türk Turizminin Kurumsallaşma Girişimlerine Bir Örnek: Otelciler Cemiyeti (Dersaadet Umum Hancı ve Otelci Esnafı Cemiyeti)", *Sosyal Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri-1*, Gece Akademik, Aralık 2019, Ankara, ss.432-451.
- Çetin, Zeynep, *Avrupalı Gezginler Gözüyle 19.Yüzyıl'da Batı Anadolu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aydın 2013.
- Evcin, Erol, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.55, Güz 2014, s.23-82.
- Farouk, Rami, *Tourism in the Middle East, Continuity, Change and Transformation*, Chanview Publications, Toronto, 2007.
- Franklin, Adrian, *Tourism: An Introduction*, Sage Publications, Londra 2003.
- Germaner, Semra, Zeynep İnankur, *Oryantalizm ve Türkiye*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
- Gündoğdu, Büşra Nur, *Turizmin Tarihi Çevreler Üzerindeki Etkilerinin ve Turistik Alan Yaşam Döngüsü Bağlamında Safranbolu Örneğinin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Kentsel Koruma ve Planlama Programı, İstanbul 2019.
- Hagglund, Betty, *Tourist and Travellers, Women's Non-fictional Writing about Scotland, 1770-1830*, Channel View Publications, Canada 2010.
- Hunter, F. Robert, "The Thomas Cook Archive For The Study of Tourism in North Africa and the Middle East", *Middle East Studies Association Bulletin*, Vol.36, No.2 (Winter 2003), ss.157-164.
- Hunter, F. Robert, "Tourism and Empire: The Thomas Cook & Son Enterprise on the Nile 1868-1914", *Middle Eastern Studies*, Vol.40, No. 5, (September 2004), s.28-54.
- Işın, Ekrem, "Grand Tour'dan 'Levant'a Seyahat Kültürünün Dönüşümü", *Doğu'nun Merkezine Seyahat 1850-1950, Pierre de Gigord Koleksiyonu'ndan İstanbul'da Gezginlerin 100 Yılı* (Haz. Ekrem Işın-CatherinePinguet), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015.

- İnal, Onur, “19. Yüzyıl Seyahat Rehberlerinde İstanbul”, *II. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 27-29 Mayıs 2014, ss.277-286.
- Karamustafa, Kurtuluş - Örnek, Nazlı, “Modernite ve Postmodernite Etrafında Şekillenen Turizm Olgusu ve Gelişimi”, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11 (2), ss.259-290.
- Kılınç, Aslıhan, *XV. ve XVII. Yüzyıllar Arasında Anadolu Üzerinden Kudüs’e Giden Batılı Seyyahlar ve Anadolu Hakkındaki İzlenimleri*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2014.
- Kış, Salih, “Alman İmparatoru II. Wilhelm’in Haçlı Rüyası ve 1898 Kudüs Seyahati”, *SUTAD*, S.42, Güz 2017, ss.487-506.
- Kozak, Nazmi - Kozak, Meryem A. - Kozak, Metin, *Genel Turizm, İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2014.
- Laimer, Peter, “Basic Concepts and Definitions: Travel and Tourism (domestic and international)”, *UNWTO/UNSD WS*, 29 June-2 July, Moldova 2010, s.2-10
- Nance, Susan, “A Facilitated Access Model and Ottoman Empire Tourism”, *Annals of Tourism Research*, Vol. 34, No.4, 2007, s.1056-1077.
- Özdemir, Mehmet, “Türkiye’de Turizmin Başlaması: Osmanlı’da Sanayileşme Çabaları: Sergi-i Umum-i Osmani (1863 İstanbul Uluslararası Sergisi)”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.1, Bahar 2011, ss.87-90.
- Polat, Hasan Ali - Arslan, Aytuğ, “The Rice of Popular Tourism in the Holy Land: Thomas Cook and John Mason Cook’s Enterprise Skills That Shaped the Travel Industry”, *Tourism Management*, 75, 2019, ss.231-244.
- R. Goeldner, Charles-J.R.Ritchie, *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*, John Wiley&Sons. INC, 9.baskı, Canada 2003.
- Rabotic, Branislav, “Special-Purpose Travel in Ancient Times: “Tourism” BeforeTourism?”, *Turisticko Poslovanje*, December 2014, s.5-17.
- Ryad, Umar, “*The Hajjand Europe in the Age of Empire*”, Brill, Leiden /Baston 2017, ss.47-80.
- Çallı, Didar S., “Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye’nin Konumu”, *Turizm ve Araştırma Dergisi*, C.4, S.1, 2015, ss.4-28.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili, (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- Searight, Sarahn - Wagstaff, Malcolm, “*Travellers in theLevant: VoyagersandVisionaries*”, PublishedbyAstene, CMEIS, Universityof Durham2001.
- Solmaz, Seyit Ahmet, “Turizmin Doğuşu: Sosyolojik Bir Olgu Olarak Turizm Nasıl Ortaya Çıktı?”, *Journal of Social, HumanitiesandAdministrativeSciences*, C.5, S.19, 2019, ss.867-882.
- Tokgöz, Ahmet İhsan, *Altı Hafta Nil’de Seyahat*, (Çev. Kenan Karabulut), Pales Yayınları, İstanbul 2018.

- Toprak, Zafer, “Seyyah’tan Turist’e, Sınâat’tan Endüstri’ye: Ecânib Sınâatı”, *Türkiye Ecânib Sınâatı ya da Turizm Endüstrisi*, Tarih Vakfı Yayını, S.6, Temmuz 1993, İstanbul, ss.66-69.
- Towner, John, “What is Tourism’s History?”, *Tourism Managemet*, vol.16, No.5, 1995, ss.339-343.
- Turna, Nalan, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat Varakaları ve Kadınlar”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.14, Mart 2019, ss.155-177.
- Turna, Nalan, *19.yy’dan 20.yy’ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013.
- Yıldız, Zafer, “Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdamı Üzerindeki Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C.3, S.5, 2011, ss.54-71.
- Yılmaz, İlkey, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde, II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA,C.DH, 249/12418
- BOA,AE.SMHD.II, 45/2977
- BOA, DH.TMIK.M, 44/6
- BOA, DH.HMŞ, 15/24
- BOA, Y.PRK.ASK, 45/36
- BOA, DH.ŞRF, 264/112
- BOA, Y.PRK.ASK, 179/88
- BOA, Y.PRK.ASK, 36/93
- BOA, Y.PRK.MYD, 23/72
- BOA, DH.EUM.MTK, 80/53
- BOA, DH.MKT, 1819/46

İnternet

- <https://www.britannica.com/topic/tourism>
- <https://www.pearsonhighered.com/assets/samplechapter/0/1/3/4/0134484487.pdf>
- <https://tourismnerd.files.wordpress.com/2017/02/intrototourismandhospitalityinbc.pdf>